

Thoughts Pictograms Seen in Urartian Bronze Artifacts and Thoughts on their Usage

Urartu Dönemi Tunç Eserlerinde Görülen Piktogramlar ve Kullanım Amaçlarına Yönelik Düşünceler

ABSTRACT

The Urartu Kingdom has been on the stage of history since the mid-9th century BC as a sovereign power in mountainous Eastern Anatolia and the surrounding lands. The rich mineral potential in the area of sovereignty was an important factor in the establishment and development of the kingdom. Although the use of iron gave its name to the period, the use of bronze became quite common due to its easy workability, recycling advantage and durability. Various objects and weapons produced using bronze were used in all areas of life. On some of these artifacts, there are prints called pictograms, mostly animal figures. The purpose of these prints consisting of bull's head, lion's head, ibex head, bird, bird's head, tower and tree of life is a matter of debate. This study will try to convey ideas about the usage areas and purposes of these pictograms.

Keywords: Urartu, Bronze, Atelier, Pictogram.

Öz

Urartu Krallığı, MÖ 9. yüzyıl ortalarından itibaren dağlık Doğu Anadolu ve yakın civarındaki topraklarda egemen bir güç olarak tarih sahnesinde yer alır. Krallığın kurulmasında ve gelişmesinde egemenlik sahası içerisinde yer alan zengin maden potansiyelinin etkisi önemli bir faktör olmuştur. Demir kullanımı her ne kadar döneme adını vermiş olsa da kolay işlenebilirliği, geri dönüşüm avantajı ve sağlamlığı açısından tunç kullanımı oldukça yaygın bir hal almıştır. Tunç kullanılarak üretilen çeşitli eşya ve silahlar hayatın her alanında kullanım görmüştür. Bu eserlerden bazılarının üzerinde piktogram olarak isimlendirilen ve çoğunluğunu hayvan figürlerinin oluşturduğu baskılar yer almaktadır. Boğa başı, aslan başı, dağ keçisi başı, kuş, kuş başı, kule ve hayat ağacından oluşan bu baskıların ne amaçla kullanıldığı tartışma konusudur. Bu çalışmada söz konusu bu piktogramların kullanım alanları ve amaçlarına yönelik düşünceler aktarılmalı çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Urartu, Tunç, Atölye, Piktogram.

Oğuz ARAS

Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Archaeology, Ardahan, Turkey.

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ardahan, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received 28.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.03.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.03.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Oğuz ARAS

E-mail: ogzars@gmail.com

Atıf: Aras, O. (2024). Urartu Dönemi Tunç Eserlerinde Görülen Piktogramlar ve Kullanım Amaçlarına Yönelik Düşünceler. *Anatolian Archaeology*, 3, 18-25.

Cite this article: Aras, O. (2024). Thoughts Pictograms Seen in Urartian Bronze Artifacts and Thoughts on their Usage. *Anatolian Archaeology*, 3, 18-25.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

MÖ 9. yüzyıl ortalarını gösterdiğinde dağlık Doğu Anadolu ve yakın civarındaki topraklarda egemen politik güç olarak karşımıza Urartu Devleti çıkar. Tarıma uygun verimli geniş ovaları, stratejik üstünlük sağlayacak dağlık arazileri, hayvancılık açısından zengin otlakları kendilerine yurt olarak benimseyen Urartu kralları, devletin temellerini Van Gölü çevresinde atmış ve kısa sürede Tuşpa'yı başkent ilan etmişlerdir. MÖ 9.yy'da beyleri bir çatı altında toplayarak Doğu Anadolu'da ilk siyasi otoriteyi sağlayan Urartu Krallığı hali hazırda devam eden temel ekonomik sistemi koruyarak, krallık olmanın gerektirdiği şekilde yeni reformlar ile ekonomik düzeni geliştirmiştir. Krallığın en güçlü döneminde kontrol ettiği toprakların sınırları batıda Fırat Nehri, güneydoğuda Urmiye Gölü, kuzeyde Erzurum-Kars Platosu ve kuzeydoğuda Sevan Gölü'ne değin ulaşmıştır¹. Bu geniş ve zorlu coğrafyada üç yüzyıla yakın hüküm süren Urartu kralları, merkezi otoriteyi tesis etmek için görkemli kaleler ve dış kentler inşa ettirmişlerdir. Devletin kuruluş süreci ile sonrasında güçlü kaleleri ve egemenlik sahasında yer alan toprakları korumak, yeni alanlar fethetmek amacıyla madenlerden üretilen çeşitli araç gereç ve silahların önemi yadsınamaz. Kolay işlenebilirliği ve sağlamlığı açısından tunç kullanımı, Urartu Krallığı için ayrı bir önem kazanmıştır. Urartu Dönemi'ne tarihlendirilen çeşitli tunç eserler üzerinde çoğunluğunu hayvan figürlerinin oluşturduğu piktogramlar bulunmaktadır. Bu piktogramların kullanım amaçları ve neyi ifade ettiği henüz net biçimde ortaya konulmuş değildir.

Piktogramın sözlük anlamı "*bir eşyayı, bir objeyi, bir yeri, bir işleyişi, bir kavramı resmetme yoluyla temsil eden semboldür*" şeklindedir². Piktogramları bir nevi yazı yerine kullanılan basit semboller olarak da değerlendirmek mümkündür. Assur coğrafyasından getirdikleri çivi yazısıyla, Doğu Anadolu coğrafyasına ilk kez yazıyı tanıştıran Urartu Krallığı'nın kendine özgü formlarla hiyeroglif yazı türünü de kullandıkları görülmektedir. Urartu Krallığı'nda hiyeroglif yazı türlerinin özellikle pithoslarda ve çeşitli seramik kaplarda³ ölçü birimi olarak kullanıldığını görsek de tunç eserler üzerinde de çeşitli piktogramlar ile karşılaşmaktadır. Krallığın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan piktogramlar, krallığın son yıllarına kadar kullanım görmüştür. Bu süre zarfında kullanılan piktogramlar; boğa başı, aslan başı, dağ keçisi başı, kuş, kuş başı, kule ve hayat ağacı baskılarından oluşmaktadır (**Figür 1**).

Urartu Tunç Eserlerinde Kullanılan Piktogramlar

Toprak ilk olarak Sarduri oğlu İşpuini Dönemi'nde ortaya çıkan piktogramlar, İşpuini yazıtını taşıyan bir diskin dış kenar kısmına uzun boynuzlu boğa başı şeklinde işlenmiştir.⁴ Boğa başı biçiminde işlenen piktogramlar, Minua oğlu Argiştı yazıtına sahip bir çan üzerinde; Argiştı oğlu Sarduri yazı taşıyan bir kemer üzerinde; Sarduri oğlu Rusa'ya ait iki kemer üzerinde ve Argiştı oğlu Rusa yazıtı taşıyan tunç kâsede görülmektedir. Sarduri oğlu Rusa'ya ait kabartmalı nokta bezemeler ile süslenen kemer⁵, Sarduri yazıtını taşıyan kemer⁶ ile birebir benzerlik göstermektedir (**Figür 2**). Bu benzerlik bezeme düzeniyle sınırlı olmayıp, kemerin üst kısmında yer alan boğa başı piktogramın varlığı ile de birebir aynıdır. Argiştı oğlu Rusa yazıtına sahip tunç kâse içerisinde görülen boğa piktogramı diğerlerinden farklı olarak, boğanın gövdesinin bir kısmı da belli olacak biçimde işlenmiştir.

Aslan başı piktogramı, ilk olarak Minua Dönemi ile birlikte tunç eserler üzerinde görülmeye başlamıştır. Aslan başı biçiminde işlenen piktogramlar, Minua yazıtlı iki at göğüslüğünde⁷ ve at koşum takım parçasına ait olan disk üzerinde; Minua oğlu Argiştı yazıtlı iki at göğüslüğünde⁸ ve bilek koruyucusunda görülmektedir. Minua yazıtı taşıyan iki farklı at göğüslüğünde ve form açısından İşpuini yazıtı taşıyan eserle büyük benzerlikler gösteren ve üzerinde Minua yazıtı bulunan disk üzerinde⁹

¹ Çilingiroğlu, 1997: 4-8; Salvini, 2006: 24-25; Köroğlu, 2011: 12.

² Wikipedia "<https://tr.wikipedia.org/wiki/Piktogram>"

³ Derin, 1999: 81.

⁴ Belli, 1991: 178, Fig. 1, Taf. 1.

⁵ Belli, 1991: 89; Seidl, 2004:169, Fig. 113d.

⁶ Belli & Kellner, 1986:320, Fig.1

⁷ Seidl, 2004: Abb. 84 a.b.

⁸ Seidl, 2004: Abb.84 c.d.

⁹ Belli, 1977: Abb. 2.

aslan piktogramına rastlanılmaktadır. Benzer durum Minua oğlu Argiştî eserleri için de geçerlidir. Argiştî yazıtına sahip pektorallerin form yapısı Minua dönemine tarihlendirilen eserlerle birebir benzer olup eserler üzerinde aslan piktogramı yer almaktadır (**Figür 3**).

Urartu Kültürü'nde yaygın olarak kullanım gören aslan ve boğa başlı piktogramların yanı sıra kuş, kuş başı, dağ keçisi başı, kule ve hayat ağacı biçimli piktogramlara da rastlanılmaktadır. Bunların arasında en nadir kullanım gören damga kuş, kuş başı ve dağ keçi başı biçimli piktogramlardır. Her iki örnek de Karmir Blur kazılarında ele geçen kâselerin içine işlenmiştir. Kuş başı biçimli piktogramın yer aldığı tunç kâse içinde Minua oğlu Argiştî yazıtı bulunurken¹⁰, kuşun gövdesi ile birlikte işlendiği tunç kâse Argiştî oğlu Sarduri Dönemi'ne aittir.¹¹

Dağ keçisi başı piktogramının uygulandığı eserlerde yazıt yer almadığından hangi krala ait olduğu bilinmemektedir. Genel olarak kâselerin¹² iç kısımlarında karşılaşılan bu piktogramlar, miğferlere eklenen kulak koruyucu üzerinde¹³ ve çanlarda¹⁴ da kullanılmıştır.¹⁵ Kule ve hayat ağacı biçimli piktogramların tamamı bir kompozisyon olarak tasarlanmış olup hayat ağacı kulenin üzerinden yükselir biçimde betimlenmiştir. Bu piktogramların tamamı aslan piktogramları ile birlikte verilmiş olup Argiştî oğlu Sarduri¹⁶ ve Sarduri oğlu Rusa¹⁷ yazıtı taşıyan kâselerin iç kısımlarına işlenmiştir.

Piktogramların eserler üzerinde uygulandığı konumları¹⁸ ve uygulanış biçimindeki özenli işlenişlerinden bu piktogramların gelişi güzel işlenmediği, uzman kişiler tarafından uygulandığı açıktır (**Figür 4**). Peki farklı biçimlere sahip bu piktogramlar kimler tarafından ve ne için kullanıldı? Ne yazık ki bu sorunun cevabı henüz net olarak bilinmemektedir. Ancak piktogramların biçimleri ve üzerine uygulandıkları eserlerin formlarından yola çıkılarak birkaç yorum yapmak mümkün olabilir. Bu yorumlara geçmeden önce piktogramların eser üretiminin hangi aşamasında uygulandığına değinmek yerinde olacaktır. Piktogramların esere uygulanma aşaması hakkında birkaç örnekten yola çıkılarak yorum yapmak mümkündür. Bezemeleri tamamlanmış eserler incelendiğinde, piktogramların bezemelerin arasında kalacak ve bezemelere zarar vermeyecek şekilde uygulandığı görülmektedir. Dolayısıyla eserler üretimi ve üzerine işlenen çeşitli bezemeler tamamlandıktan sonra piktogramın eserin uygun bir bölümüne uygulandığını söylemek mümkündür.¹⁹

Piktogramlar genel çerçevede incelendiğinde, temel olarak iki farklı sebeple kullanım görmüş olabilir. İlk öneri olarak bu piktogramlar, eserin üretildiği atölyeye veya eseri imal eden ustaya işaret ediyor olabilir. Ancak arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılmış Urartu metal atölyelerinin varlığı oldukça sınırlı ve sorunludur. Urartu Dönemi'ne ait metal atölyelerinin arkeolojik kanıtları Çavuştepe²⁰, Karmir-Blur²¹, Armavir²² ve Metsamor'dan ele geçmiştir.²³ Çavuştepe'deki kanıtlar Yukarı Kale'deki Haldi tapınağının kuzey-batısından ele geçmiştir. Bu alanda çeşitli boyutlarda altı küçük fırın ile birlikte farklı formlara ve boyutlara sahip bakır ve tunç külçeleri ele geçirilmiştir²⁴. Karmir-Blur ve Armavir yerleşimlerinde sitadel dışında yürütülen arkeolojik kazılar da önemli veriler sunar. Bu alanlarda ortaya çıkarılan tunç külçeler ve bu külçelerden elde edilen eserlerin varlığı da yine üretime yönelik verilerle yani metal atölyeleri ile ilişkilendirilmiştir²⁵. Armavir'de yerleşiminde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan 14 odalı bir yapı grubu, atölyenin varlığını ortaya koyan önemli keşiflerdendir²⁶. İçerisinde ele geçen

¹⁰ Piotrovsky, 1952: Fig. 27.

¹¹ Piotrovsky, 1952: Fig. 28.

¹² Taşyürek, 1976: Fig 4, 6, 7; Merhav, 1991: 200, 3-4.

¹³ Seidl, 2004: Lev.7e.

¹⁴ Belli, 1991: Fig. 8; Merhav, 1991: 78, Fig. 61.

¹⁵ Seidl, 2004: 50.

¹⁶ Piotrovsky, 1952: Fig. 31.

¹⁷ Piotrovsky, 1952: Fig. 32.

¹⁸ Büyük olasılıkla eser tamamlandıktan sonra işlenen piktogramlar, eserlerin bezemesine zarar vermeyecek bir konuma işlenmiştir.

¹⁹ Seidl, 2004: 159, Fig. 113.

²⁰ Erzen, 1982: 156–159; Başaran & Sevin, 1976: 443–448, Fig. 1–8.

²¹ Piotrovsky, 1969: 139; Barnett & Watson, 1952, 134.

²² Martirosjan, 1974: 95–98, Fig. 15.

²³ Martirosjan, 1964: 76–78; Khazdyan et al., 1973: 195; McConchie, 2004: 125–126, Table 32.

²⁴ Çifçi, 2017: 140–152.

²⁵ Piotrovsky, 1969 139; Martirosjan, 1974: 149–157.

²⁶ Martirosjan, 1974: 96.

demir külçeleri, cüruf ve eritme fırınları da bu alanda yürütülen metalürjik faaliyetleri gösteren kanıtlardır.²⁷ Hatta bu alan kazıcısı tarafından “metal ustası evi” olarak adlandırılmıştır. Armavir’deki demir külçesi, cüruf ve eritme fırınlarının keşfi, bu atölyede demir yapma ve işleme sürecinin tüm aşamalarının ve metalürjik faaliyetlerin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Metal atölyeleri ile ilişkili en fazla arkeolojik kanıtın ele geçtiği yerleşim ise Metsamor’dur.²⁸ Burada kullanılan bakır cevherlerinin, yakınlardaki Kağızman madenlerinden geldiği belirtilmiştir.²⁹ Burada ele geçen cüruflar üzerinde yapılan analizler, yüksek oranda kalay ve bakır içerdiğini göstermiştir.³⁰ En önemlisi de Metsamor’da yürütülen arkeolojik kazılar sonucunda, yerleşimin farklı bölümlerinde metal üretiminin farklı aşamalarına tahsis edilmiş alanların varlığı ortaya konulmuştur. Bunun yanı sıra ele geçen buluntular arasında, 73 bakır cüruf parçası, bakır elde etmek için kullanılmış kalkopiritik cevher parçası, tunç yapımından elde edilen 3 cüruf ve cüruf örneği bulunmaktadır.³¹ Bahsi geçen bu alanlar, bilinen az sayıdaki Urartu metal atölyesinin özelliklerini aktarması açısından önem arz etmektedir. Bu az sayıda ve yetersiz atölye verisine rağmen Urartu tunç eserlerinin üretim teknolojisi ve detaylarına bakılarak yüksek üretim gücüne sahip atölyelerin varlığını kabul etmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Çeşitli tunç eserler üzerine uygulanan piktogramların, Urartu krallarıyla olan ilişkisini anlayabilmek adına tunç eserler üzerine uygulanan piktogramlar ile yazıtlar karşılaştırılmıştır. Benzerlikler sadece yakın dönemlere tarihlendirilen benzer form ve bezemeye sahip eserler üzerine uygulanan piktogramlarda görülmektedir. Örneğin, form ve bezeme şablonu açısından birebir benzerlik gösteren Sarduri oğlu Rusa’ya ait kemer³² ile Sarduri yazıtını taşıyan kemer³³ üzerine aynı piktogram (boğa) uygulanmıştır. Benzer durum Minua ve oğlu Argiştı yazıtını taşıyan eserler için de geçerlidir. Neredeyse birbirinin kopyası şeklinde imal edilen pektorallerin üzerinde aslan piktogramlarını görmek mümkündür.³⁴ Öte yandan Argiştı oğlu Sarduri ve oğlu Rusa yazıtı taşıyan kâselerin iç kısımlarına işlenen hayat ağacı, kule ve aslan piktogramları³⁵ da yakın bir dönem içerisinde benzer biçimde uygulanan piktogramlara örnek verilebilir. Aynı dönem içerisinde farklı amaca yönelik üretilen tunç eserler üzerinde farklı türlerde piktogramlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin Minua oğlu Argiştı yazıtlı bilek koruyucusunda³⁶ aslan başı, tunç kâsede³⁷ kuş başı ve çan üzerinde³⁸ boğa başı piktogramı yer almaktadır. Bu örneklerden yola çıkıldığında piktogramların tek bir krallık dönemine ait olmadığı kesin olarak söylenebilir.

Piktogramların kullanımına yönelik bir diğer öneri ise bunların, üretilen eserin hangi sınıf tarafından kullanılacağını belirtmek için uygulanmış olabileceğidir.³⁹ Örneğin aslan başı piktogramının genel olarak krali mallar üzerinde kullanılırken, boğa ve kuş başı gibi piktogramların ise askerler tarafından kullanılan eserler üzerine uygulandığı düşünülmektedir.⁴⁰ Bu yorumun tam anlamıyla desteklenebilmesi için piktogramlar hakkında daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Yazıtlı tunç eserler incelendiğinde kullanımı krallığın ilk yıllarından itibaren başlayan piktogramların, krallığın sonlarına doğru azalmış olduğu görülmektedir. Bu azalma eser üretim geleneğinde bir değişim ya da atölyelerin çeşitliliğinin azalarak merkezi atölyelere dönüşümünün bir habercisi olabilir. Kullanım amacı hakkında öne çıkan iki farklı görüş ele alındığında piktogramların krali ya da askeri malları birbirinden ayırmak için kullanıldığı görüşü oldukça düşük bir olasılık olarak karşımıza çıkar. Bunun başlıca nedeni tapınaklara adanan çoğu tunç eserde dahi yazıt yer alıyorken, askeri amaçla kullanılan tunç

²⁷ Martirosjan, 1974: 149.

²⁸ Khanzayan et al., 1973: Fig. 17; Çifçi 2017: 140-152.

²⁹ Mkrtyachan, 1967: 76

³⁰ Mkrtyachan, 1967: 76

³¹ McConchie, 2004: 245, Table 32; Çifçi, 2017: 140-152.

³² Belli, 1991: 89; Seidl, 2004: 169, Fig. 113d.

³³ Belli & Kellner, 1986: 320, Fig. 1.

³⁴ Seidl, 2004: 112, Fig. 84.

³⁵ Piotrovsky, 1952: Fig. 31-32.

³⁶ Belli, 1991: 193 Fig.7.

³⁷ Piotrovsky, 1951: 111, Fig. 4.

³⁸ Belli, 199: 203 Fig.10.

³⁹ Seidl, 2004: 53.

⁴⁰ Seidl, 2004: 53.

eserlerde yazıtların ve piktogramların kullanılmış olmasının pek mümkün görünmediğidir.

Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, piktogramlar atölyeler ile ilişkilendirilebilir ve bu durum üzerinden atölyelerin kendilerine özgü işaretlerinin olduğu önerilebilir. Dolayısıyla bu piktogramlar, merkezi bir atölye dışında birbiriyle etkileşim içinde olan çağdaş atölyelerin varlığına işaret edebilir.⁴¹ Bu durumda farklı kral isimlerini taşıyan ancak birbirinin kopyası şeklinde imal edilen eserler, atölyelerin bir süre aynı geleneği devam ettirdiğinin kanıtı olabilir. Bunun yanı sıra aynı dönemlere tarihlendirilen eserler üzerinde görülen dikkate değer stil değişimlerinin de usta değişimlerinin ve atölye çeşitliğinin kanıtı niteliğindedir

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: -

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required for this study.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: -

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Bibliyografya

Azarpay, G. (1968). *Urartian Art and Artifacts*. Berkeley : University of California Press.

Barnett, R. D., & Watson, W. (1952). Russian Excavations in Armenia. *Iraq*, 14(2), 132. <https://doi.org/10.2307/4199560>

Belli, O. (2012). Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri. *Anadolu Araştırmaları*, 4, 177-212.

Belli, O. (1991). Der Bronzegürtel des Königs Rusa im Malatya Museum, Festschrift für Prof. Dr. Ekrem Akurgal, *Anadolu (Anatolia)*, 23, 178, Fig.1 Taf.1.

Belli, O. & Kellner, H.-J. (1986). Urartäische Bronzegürtel mit Inschriften, *Anadolu Araştırmaları*, 10, 317-326.

Çifçi, A. (2017). *The Socio-Economic Organisation of The Urartian Kingdom*. Brill, Leiden.

Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı*. İzmir.

Derin, Z. (1999, December). Potters' marks of Ayanis citadel, Van. *Anatolian Studies*, 49, 81–100. <https://doi.org/10.2307/3643064>

Erzen, A. (1982). Çavuştepe Kazısı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, IV, 155-163.

Khanzadyan, E. V., Mkrtchyan K. H. & Parsamyan, E. S. (1973). *Metsamor: Archaeological Fieldwork at Metsamor 1965-1966 (in Armenian.)*. Academy of Soviet Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography, Erevan.

Köroğlu, K. (2011). Urartu: Krallık ve Aşiretler. In K. Köroğlu & E. Konyar (Eds.), *Urartu Doğu'da Değişim (12-56)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Martirosjan, A. A. (1964). *Armenija V Epochu Bronzy I Rannego Zeleza*, Erevan.

Martirosjan, A. A. (1974). *Argistihinili*, Erevan.

Merhav, R. (1991). *Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E*. Jerusalem.

⁴¹ Azarpay, 1968: 3-4.

Anatolian Archaeology

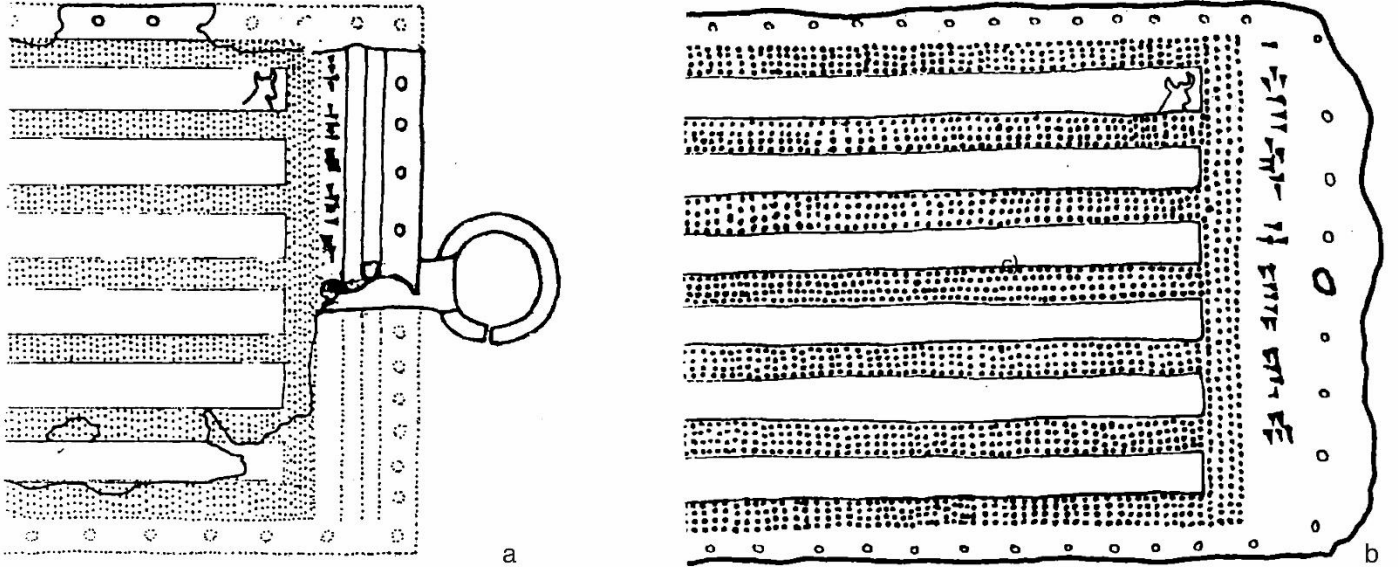
- McConchie, M. (2004). Archaeology at the north-east Anatolian frontier, V: iron technology and ironmaking communities of the first millennium", *ANES Supplement 13*, Louvain, Dudley.
- Mkrtiachan, B. (1967). The Mystery of Metsamor. *New Orient 3*, 76-78.
- Piotrovsky, B. B. (1951). Klinoobraziie nadpisi na bron- zovikh tshashakh iz raskopok na Karmir-Blure v 1949. *Epigrafika Vostoka 5*, 110-116.
- Piotrovsky, B. B. (1952). *Karmir-Blur II: Resultati Rabot 1949-1950 GG*. Erevan.
- Piotrovsky, B. B. (1969). *Urartu, Archaeologia Mundi*. München, Genf, Paris.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. Belgin Aksoy (Çev.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Seidl, U. (2004). *Bronzekunst Urartus*. Mainz am Rhein.
- Taşyürek, O. A. (1976). Urartian Figurines and Metal Vessels in the Adana Regional and Gaziantep Museums, *Türk Arkeoloji Dergisi, 40*, 101-115.
- Wikipedia <https://tr.wikipedia.org/wiki/Piktogram> Erişim Tarihi: 10.02.2024

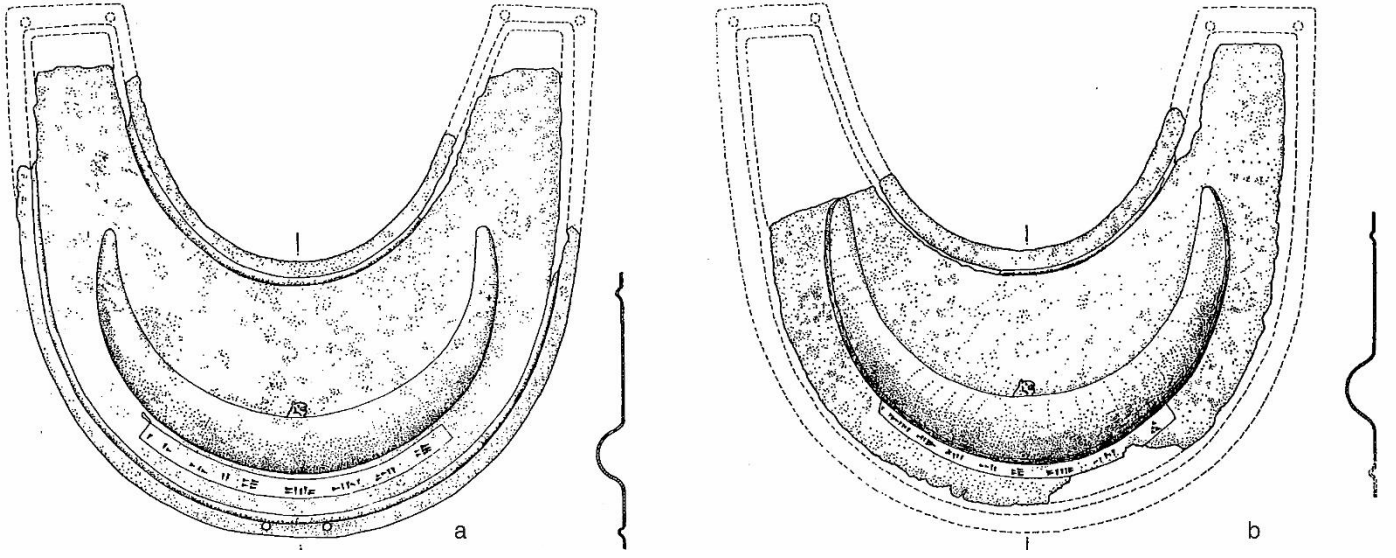
Figürler

Sarduri oğlu İşpuini	Boğa				
İşpuini oğlu Minua	Aslan	Boğa	Aslan	Kuş Başı	
Minua oğlu Arğışti	Boğa	Aslan	Kuş Başı		
Arğışti oğlu Sarduri	Boğa	Aslan	Kuş Başı ve Gövde	Kule ve Hayat Ağacı	
Sarduri oğlu Rusa	Boğa	Aslan	Kule ve Hayat Ağacı		
Arğışti oğlu Rusa	Boğa Gövdesi				

Figür 1: Yazıtlı Tunç Eserlere Göre Piktogramların Dağılımı.

Figür 2: a) Arğışti oğlu Sarduri Yazıtlı Kemer Parçası, b) Sarduri oğlu Rusa Yazıtlı Kemer Parçası (Seidle 2004 Abb.113).

Figür 3: a) Minua Yazıtlı At Göğüslüğü, b) Minua oğlu Argiştı Yazıtlı At Göğüslüğü (Seidle 2004 Abb.84).

Figür 4: Boğa Başı Piktograma Sahip Tunç Kâse (Van Müzesi).